
ՔԵՍԱՊԻ ՀԱՅՈՑ ԿԱԹՈՒԿ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

ԵՆԳԻԲԱՐՅԱՆ Հ. Կ.

Միրիայի հայկական հնագույն գաղթօջախի պատմությանն անդրադարձել են մի շարք անվանի գիտնականներ, ինչպես, օրինակ, Ա. Մյուրմեյանը, Ա. Ալպոյաճյանը, Հ. Թովուզյանը, Հ. Ինճիկյանը, Ա. Աբրահամյանը, Ս. Գասպարյանը, Հ. Չոլաքյանը, որոնք ուսումնասիրել են ինչպես ամբողջ Միրիայի, այնպես էլ նրա առանձին քաղաքների, հայկական գաղթավայրերի պատմությունը: Ներկայացնենք Քեսապի հայոց կաթոլիկ համայնքի համառոտ պատմությունը՝ անդրադառնալով համայնքում գործող բազմապիսի կառույցներին ու հանձնախմբերին, համայնքում առանցքային դեր խաղացած դեմքերին ու դեպքերին, առաջացած խնդիրներին ու մտահոգություններին ինչպես պատմական անցյալում, այնպես էլ ներկայում:

Հայկական Քեսապի շրջանը գտնվում է Միրիայի հյուսիսարևմտյան ծայրամասում՝ Միջերկրական ծովի ափին: Հայերն այստեղ հաստատվել են դեռևս Տիգրան Մեծի ժամանակներից, սակայն հայկական Քեսապի և շրջակա գյուղերի պատմության հարցերը գիտական ուշադրության են արժանացել միայն 1909 թ.՝ Գիլիկիայի հայերի կոտորածից հետո:

Չնայած XIX դ. հայ եկեղեցին ներկա է եղել Քեսապի շրջանում, սակայն ոչ մի թեմական կառույց այստեղ կանոնավոր չի գործել, ինչը և, ըստ Հ. Չոլաքյանի, դարձել է հայ բնակչությանը այլադավանության մղող գլխավոր ազդակներից մեկը¹:

1850-ական թվականներին Քեսապ են մուտք գործել օտարազգի քարոզիչներ, և հետզհետե ձևավորվել են կաթոլիկ և ավետարանական հայկական համայնքներ: Համայնքների առանձնացումը հետեվանքներ է թողել հասարակական կյանքում. ի հայտ են եկել համայնքային խնդիրներ, ժողովուրդը բաժանվել է տարբեր խմբավորումների, ինչը բացասաբար է անդրադարձել համայնքի կազմակերպվածության վրա:

Քեսապահայության մի մասն առաջին անգամ կաթոլիկություն է ընդունել 1854 թ.՝ Ջմմառի տեր Գաբրիել կաթոլիկ քահանայի ձեռամբ: Օսմանյան տիրապետության ժամանակ Քեսապը գտնվել է Հալեպի վիլայեթի կազմում: 1911 թ. Քեսապի շրջանում բնակվել է շուրջ 6 հազ. հայ: 1915 թ. հայերի թիվը հասել է 8 հազարի: Յեղասպանության ժամանակ քեսապահայությունը տեղահանվել է, և միայն 1918 թ. են փրկված բնակիչները վերադարձել իրենց բնակավայրերը: 1920 թ. Այստեղ բնակվում էին 2363, իսկ 1923 թ.՝

¹ Տե՛ս **Չոլաքեան Յ.**, *Ծագումով հայ լատինները Սուրիոյ մէջ (21-րդ դար, 2012, N 2 (42), էջ 68)*:

3500 հայեր²: 1937 թ. քեսապահայերի թիվը կազմել է 7 հազ.³:

1938 թ. հուլիսի 5-ին, ֆրանսիական իշխանությունների համաձայնությամբ, թուրքական զորքերը մտել են Ալեքսանդրետի սանջակ, որը 1920-1938 թթ. ունեցել է վարչաֆինանսական «հատուկ ռեժիմ» Ֆրանսիայի մանդատին հանձնված սիրիական պետության մեջ⁴: Սեպտեմբերի 2-ին պաշտոնապես ձևավորվել է Հաթայի պետությունը, և Քեսապի շրջանը մտել է այդ պետության կազմի մեջ: Սակայն թուրքական զորքերի և թուրք պաշտոնյաների կողմից իրականացվող բռնությունների ու կեղեքումների պատճառով տեղի են ունեցել զինյալ բախումներ: Մեծ թվով քեսապցիներ ապաստանել են լեռներում կամ էլ փախել Բեյրութ: 1939 թ. հունիսի 23-ին Հաթայի պետությունը պաշտոնապես միացել է Թուրքիային, բայց Քեսապի շրջանի բնակելի մասը անջատվել է նրանից՝ միանալով Սիրիային: Այս տարածքները Սիրիայի կազմում պահելու համար մեծ ջանք է գործադրել Հայ կաթոլիկ եկեղեցու կաթողիկոս, պատրիարք, կարդինալ Գրիգոր-Պետրոս ԺԵ Աղաջանյանը՝ Վատիկանի անունից միջնորդելով ֆրանսիական կառավարությանը այդ հարցում: Ի նշան այս մեծագործության՝ Սիրիայի նախագահի կողմից նրան շնորհվել է երկրի բարձրագույն՝ «Շուքրի Քուաթլի» շքանշանը:

1947 թ. հուլիսի 25-ին 5100 բնակիչների գրեթե կեսը ներգաղթել է Հայաստան: Մինչ այդ Քեսապի շրջանը զուտ հայաբնակ էր: 1947-ից հետո այստեղ հաստատվել են նաև օտարազգիներ: 1950-1960-ական թթ. Քեսապից այլ երկրներ են տեղափոխվել հարյուրավոր հայ ընտանիքներ:

Քեսապում հայ կաթոլիկ առաջին եկեղեցին կառուցվել է Անտոնյան միաբանության հայրերի կողմից 1861 թ. և նվիրաբերվել է Անարատ հղության Աստվածամորը⁵: 1904 թ. Քեսապում հաստատվել են Ֆրանցիսկյան միաբանությանը հարող քարոզիչներ, որոնք կառուցել են Պաղճաղազի Աստվածամոր եկեղեցին, իսկ 1925 թ. Քեսապում հիմնվել է Ս. Միքայել շքեղ եկեղեցին, որը ծառայում է Քեսապի և Լաթաքիայի հավատացյալներին⁶:

² <http://www.kessabtsiner.com/index.php?module=subjects&func=viewpage&pageid=12>

³ Տե՛ս Բայրամյան Ա., Ալեքսանդրետի սանջաքի իրավական ստատուսը և քաղաքական խմբավորումները (1920-1930-ական թվականներ) (ՀՄՄՌ ԳԱ Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների, 1968, N 12, էջ 29):

⁴ Բայրամյան Ա., Հայերի մասնակցությունը 1936-1938 թթ. Ալեքսանդրետի սանջակի պաշտպանության պայքարին (Պատմա-բանասիրական հանդես, 1964, N 1, էջ 155):

⁵ Տե՛ս Զուարթնոց, պաշտօնաթերթ Զմմառու Պատրիարքական Միաբանութեան, Լիբանան, 2009, N 20, էջ 60:

⁶ «Հայ սփյուռք» հանրագիտարանում (Ե., 2003) եկեղեցու կառուցումը թվագրվում է 1926-ով, իսկ Հայ կաթոլիկ եկեղեցու պաշտոնական կայքում՝ 1925-ով:

Քեսապի կաթողիկե Ս. Միքայել եկեղեցու և Հայ քույրերի միաբանությանը պատկանող դպրոցի կառուցման մասին տեղեկությունների հանդիպում ենք այդ ժամանակ Քեսապի Անարատ հղության միաբանության քույր Նարդուհու ինքնակենսագրականում: Վերջինիս ընտանիքը 1922 թ. Այնթապից տեղափոխվել է Հալեպ, այնուհետև՝ Քեսապ և լուրջ ներդրում ունեցել տեղի կաթոլիկ եկեղեցու ու դպրոցի շինարարության աշխատանքներում⁷:

1942 թ. տվյալներով, Քեսապի տարածաշրջանում բնակվել է հայ կաթոլիկ 106 ընտանիք՝ 593 հոգի: Այս ժամանակաշրջանում Քեսապի առաքելությանն են պատկանել Քեսապ, Գարատուրան, Պաղճաղագ, Չինարձիկ, Սաքի Արան կամ Նոր Գյուղ, Քայաճիկ, Տուզ Աղաճ, Քեմրրիսանա, Էքիզ Օլուք և Պաշուրտ գյուղերը⁸:

1942 թ. Քեսապի առաքելությունն հովվական այց է կատարել Սիրիայի Բարձր Ջեզիրեի և Եփրատ նահանգների պատրիարքական փոխանորդ Գյուրեղ եպիսկոպոս Ջոհրապյանը: Նա մասնակցել է Տիրոջ պայծառակերպության տոնին նվիրված պատարագին և հանդիպել համայնքի հավատացյալներին: Քեսապում իր հանդիպումների մասին եպիսկոպոսը գրում է. «Յուլիս 12-ի կիրակնօրեայ հանդիսաւոր Սուրբ Պատարագէն ետք հաւատացեալները եկան ինձի այցելելու: Յայտնեցին իրենց կարծիքը, որուն համաձայն՝ հարցերը շատ աւելի լաւ վիճակի մէջ էին՝ երբ Քեսապը Հալէպի Եպիսկոպոսի իրաւասութեան տակ էր, եւ որ ամէն բան վատթարացած էր Պատրիարքարանի իրաւասութեան անցնելէ յետոյ: Հաւատացեալներու բողոքները հաստատուեցան նաեւ Անարատ Յղութեան Հայ Քոյրերու հետ ունեցած զրոյցիս ատեն: Անոնց յանձնուած էր աղջիկներու դպրոցին խնամքը, բայց անոնց աշխատանքը բնաւ գնահատուած չէր մեր հայրենակիցներուն կողմէ, ըլլային անոնք կաթողիկէ թէ առաքելական»⁹:

Այս դժգոհությունների հիմնական պատճառը եղել է տեղի լատինաձես քահանան, որի իրավասությունն էր կրոնի դասավանդումը: Նա վարում էր բացառապես ապագային քաղաքականություն, այն աստիճան, որ կրոնագիտության հայալեզու դասագիրքը փոխարինել էր թրքալեզու դասագրքով: Ծնողները չէին ցանկանում իրենց աղջիկներին ուղարկել այդ դպրոց, քանի որ այդ քահանայի վարքագծում տեսնում էին արհամարհանք մեր լեզվի և ժողովրդի նկատմամբ:

Եպիսկոպոս Ջոհրապյանը այցելել է նաև թեմի այլ բնակավայրեր: Ծանոթացել է համայնքի եկեղեցականների և հավատացյալների հետ: Ամենուր առկա են եղել բազմաթիվ դժվարություններ ու խնդիրներ: Առաքելական նվիրակին ներկայացրած իր հաշվետվությունում եպիսկոպոսը նշում է, որ առաքյալները պետք է աշխատեն հայ եկեղեցու համար՝ հարգելով լեզուն, ավանդույթները, ազգային, կրոնականու մշակութային յուրահատկություն-

⁷ Մասիս, Բեյրութ, հունիս, 2010, էջ 36:

⁸ Կիրեղ եպս. Ջոհրապեան, Յուշեր (ինքնակենսագրություն), Վենետիկ – Ս. Ղազար, 2007, էջ 281:

⁹ Նույն տեղում, էջ 382:

ները: Պետք է պահպանեն հայոց լեզվի ուսուցումը, այն գործածեն քրիստոնեական վարդապետության դասավանդման, հասարակական և անհատական աղոթքների ժամանակ: Պարտավոր են հարգել և սեր ներշնչել հայկական ծեսի և հայ ժողովրդի նկատմամբ:

1940-ական թվականներին Քեսապի շրջանում ձևավորվել է ազգայնական շարժում լատին և հայ կաթոլիկ համայնքների միջև՝ կապված լատին քարոզիչների հսկողության տակ գտնվող դպրոցներում ազգային դաստիարակության պակասի հետ: Կաթոլիկ համայնքը լատին քարոզիչների հսկողությամբ գործող իր դպրոցներում պահանջել է մեծ տեղ հատկացնել ազգային դաստիարակությանը, լեզվին զուգահեռ ուսուցանել նաև հայոց պատմություն: Այս շարժումը գլխավորել է հայ կաթոլիկ համայնքի ժողովրդապետ, հայր Թովմաս վրդ. Քաջազունին, սակայն նրա պահանջը մերժվել է: Հայր Քաջազունին մի խումբ աշակերտների և ուսուցիչների հետ հիմնել է նոր վարժարան¹⁰: Լատին քարոզիչներն աստիճանաբար նահանջել են, և հայոց պատմությունը դարձել է դասավանդման առարկա: Սակայն սրանով հարցը վերջնականապես չի լուծվել. հայ կաթոլիկ համայնքի և լատին հատվածի միջև տարակարծություններն ավելի են սրվել: Ի վերջո, 1946 թ. հուլիսի 30-ին հայ կաթոլիկ եկեղեցու կաթողիկոս, պատրիարք, կարդինալ Աղաջանյանի ջանքերով և պապական հրամանով լատին համայնքները լուծարվել են և միացել հայ կաթոլիկ համայնքին: Քեսապի շրջանի լատին վանքերը, դպրոցներն ու կալվածքները անցնել են հայ կաթոլիկ պատրիարքությանը¹¹: Այսպիսով՝ հայ կաթոլիկ եկեղեցին գնալով ստանում էր ավելի ու ավելի ազգային դիմագիծ:

Քեսապի հայ կաթոլիկ համայնքում ներկայումս բնակվում է 87, իսկ Լաթաքիայում՝ ավելի քան 49 ընտանիք: Հայ կաթոլիկ համայնքին են պատկանում Քեսապի Ս. Միքայել եկեղեցին, Պաղճաղազի Վերափոխման եկեղեցին և Քարատուրանի Ս. Աստվածածին ուխտատեղին¹²:

Քեսապի Ս. Միքայել եկեղեցին կառուցումից 83 տարի հետո՝ 2008 թ., հավատացյալների միջոցներով վերանորոգվում է¹³: Նրա հովանավորությամբ գործում են Բարեհուստ վարժարանը, ժողովրդապետական հանձնախումբը և հայ կաթոլիկ միության պատանեկան և տիկնանց միությունները:

Քեսապի շրջանում գործել են հայկական ութ տարրական դպրոցներ, որտեղ 1910 թ. սովորելիս են եղել ավելի քան 1100 տղաներ և աղջիկներ¹⁴: Քեսապի հայկական շրջանում կազմակերպվել է «Ուսումնասիրաց միությունը», որի նպատակն էր օժանդակել կրթական գործի զարգացմանը:

¹⁰ Չոլաքեան Յ., նշվ. աշխ., էջ 76:

¹¹ Չոլաքեան Յ., Քեսապ, հ. Ա, Հալէպ, 1995, էջ 145:

¹² <http://www.armeniancatholic.com> (Հայ Կաթողիկե Եկեղեցի):

¹³ Մասիս, Պէրոյթ, նոյեմբեր, 2008, էջ 43:

¹⁴ Տէս Աբրահամյան Ա., Համառոտ ուրվագիծ հայ գաղթավայրերի պատմության, գիրք Բ, Ե., 1967, էջ 32:

Հայկական դպրոցների համար մանկավարժական կադրեր պատրաստելու նպատակով 1882 թ. Քեսապի դպրոցներից մեկը վերածվել է մանկավարժական ուսումնարանի¹⁵:

Քեսապում հայ կաթոլիկ առաջին դպրոցը կառուցվել է 1861 թ. Անտոնյան հայրերի կողմից: Քեսապի դպրոցի աղջիկների բաժինը հանձնվել է Անարատ հղության հայ քույրերի խնամքին: Բաժինը գործել է մինչև 1946 թ.՝ մինչև քեսապահայերի՝ Հայաստան ներգաղթելը: Այդ ճակատագրին են արժանացել նաև մյուս դպրոցները. դատարկվել են նույն՝ ներգաղթի պատճառով:

Այժմ Քեսապում գործում է հայ կաթոլիկ Բարեհուստ վարժարանը (հիմնված 1861 թ.)՝ իր մանկապարտեզով և նախակրթարանով, որը 1997 թ. «Գալուստ Կյուլպենկեան» հիմնարկության ջանքերով նորոգվել ու բարեկարգվել է¹⁶: Ուսումնական տարվա ընթացքում վարժարանում կազմակերպվում են բազմապիսի միջոցառումներ, մասնավորապես նոր տարվա և վկայականների բաշխման տարեվերջյան հանդիսություններ՝ ուսուցիչների և աշակերտների մասնակցությամբ: Այսօր էլ իբրև սփյուռքյան հայկական վարժարան՝ այն իր տեսչական և ուսուցչական կազմով պահպանում է կրթական, բարոյական, ազգային և հոգևոր դաստիարակությունը՝ հայ մանուկներին կրթելով իբրև հայրենասեր հայ ու հավատացյալ քրիստոնյաներ:

1925-ից գործում է նաև հայ կաթոլիկ «Էլ-Սալէհ» երկսեռ վարժարանը՝ մանկապարտեզով և նախակրթարանով:

Քեսապի հայ կաթոլիկ եկեղեցում գործում էր Կիրակնօրյա պատանեկան շարժումը, որն սկսեց ավելի կանոնավոր աշխատել 1983 թ.՝ շնորհիվ մի խումբ նվիրյալ երիտասարդների: 1993 թ., երբ նշվել է այդ շարժման տասնամյակը. այն անվանվել է «Հայ կաթոլիկե միություն» (ՀԿՄ): 1995 թ. միության պատանեկան միջմասնաճյուղային 3-րդ համագումարից հետո ընդունվել է նրա պաշտոնական կանոնադրությունը, որի նպատակն է պատանիներին կրթել քրիստոնեական և հայրենասիրական ոգով: Հայ կաթոլիկե միությունն ունի հոգևոր վարիչ-վարդապետ և պատանեկան խորհուրդ՝ որպես պատասխանատուներ: 2010 թ. դեկտեմբերի 4-ին տեղի է ունեցել ՀԿՄ մասնաճյուղի հրամանատարի ընտրությունը՝ խորհրդի ամբողջ կազմի մասնակցությամբ: Ժողովի մեծամասնությամբ հրամանատար է ընտրվել Ռեբեկա Պեռճեքյանը¹⁷:

1996 թ. ի վեր պաշտոնապես գործում է նաև Քեսապի հայ կաթոլիկ տիկնանց միությունը, չնայած որ մինչև այդ էլ եղել են կամավոր տիկնանց և անձնվեր օրիորդների խմբեր, որոնք մեծ նվիրվածությամբ զբաղվել են եկեղեցու բարեկարգման խնդիրներով: Այս միությունն ունի իր վարչակազմը, անդամները և հոգևոր վարիչը: Կազմակերպում է մշակութային

¹⁵ Տե՛ս Sanjian Avedis K. *The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion*, Cambridge, Mass., 1965, p. 91-92.

¹⁶ Տե՛ս Զուարթնոց, Պէրոյթ, 2009, N 20, էջ 61:

¹⁷ <http://www.armeniancatholic.com>

բազմատեսակ միջոցառումներ՝ պահպանելով հայկական ավանդույթներն ու սովորույթունները:

Ամեն տարի Քեսապի հայ կաթոլիկ եկեղեցում տեղի են ունենում Դամասկոսի հայ կաթոլիկ միության տղաների տարեկան բանակումները, որոնք հայ երիտասարդների համախմբման, միասնության, լեզվի, մշակույթի ու ավանդույթների պահպանման կարևոր միջոցառումներից են:

2009 թ. Քեսապում «Փյունիկ» համահայկական հիմնադրամի ջանքերով տեղադրվել է նոր խաչքար, որը գտնվում է Էսքյուրեն գյուղի մերձակա մի գեղատեսիլ բլրի վրա, որտեղ մի քանի տարի առաջ Կամիշլիի հայ կաթոլիկ եկեղեցու հովիվ հայր Անդրանիկ ծայրագույն վրդ. Այվազյանի ջանքերով կառուցվել է Տիրամայր նահատակաց վանքը: Վերջինս ծառայում է որպես ամառային հանգրստի կենտրոն Սիրիայի տարբեր շրջաններից ժամանած քրիստոնյաների համար: Ահա այս վանքի մուտքի մոտ է տեղադրվել խաչքարը, որը, ի դեպ, առաջինն է Քեսապի շրջանում: Խաչքարը պատրաստվել է Հայաստանում, հայկական տուֆից և ձուլված է հայ նահատակներին: Հայր Անդրանիկ Այվազյանի անմիջական հսկողությամբ 2009 թ. հուլիսի 30-ին տեղադրվել է խաչքարը, իսկ հաջորդ օրը տեղի են ունեցել օրհնությունն ու օծումը՝ ըստ հայկական ծեսի՝ գինով, ջրով ու սրբալույս մյուռոնով¹⁸:

Քեսապը, թեև փոքրաթիվ հայ բնակչությամբ (մոտ 1.5 հազ.), այսօր էլ Սիրիայի հայկական կարևոր գաղթօջախներից է՝ իր կրթական, մշակութային, կրոնական, բարեգործական կառույցներով և քրիստոնեական երեք համայնքներով՝ հայ կաթոլիկ, առաքելական և ավետարանական եկեղեցիներով:

Քեսապի կաթոլիկ հայությունը կտրված չէ հայ առաքելական և ավետարանական համայնքներից՝ միացյալ ջանքերով հաճախակի կազմակերպվում են բազմաթիվ տոնակատարություններ ու արարողություններ: Քեսապի հայ կաթոլիկ համայնքը՝ իր մշակութային, կրթական, մարզական միություններով, այսօր էլ շարունակում է ծավալել հայապահպան գործունեություն՝ կարևորելով ազգային-մշակութային արժեքներն ու ավանդույթները: Այն իր բազմաձյուղ հայապահպան գործունեությամբ ոչնչով չի զիջում մյուս համայնքներին, և ինչպես հայ առաքելական ու ավետարանական եկեղեցիները, այնպես էլ հայ կաթոլիկ եկեղեցին ազգային ինքնության պահպանման ու համայնքի հարատևման գլխավոր երաշխիքն է:

Այժմ, երբ Հայաստանի Հանրապետությունը՝ ի դեմս Սփյուռքի նախարարության, հայապահպանման համասփյուռքյան ծրագրերի կազմակերպիչն է, հարկավոր է այդ ուղղությամբ մշակվող քաղաքականության մեջ շեշտել հայապահպան երեք եկեղեցական լծակների դերն ու կարևորությունը՝ առանց մեկը մյուսին ստորադասելու: Եթե այդ լծակներից մեկը թուլանա, ցավոք, նրա կորուստները չեն փոխհատուցվի մյուսի կամ մյուսների հզորացմամբ, այլ կհետևի ուժացումը, տվյալ դեպքում՝

¹⁸ <http://www.radiovaticana.org/arm/Articolo.asp?c=316120>

արարացումը, ասենք՝ կաթոլիկ հայերի հաշվին: Թե ինչու է այդպես, դա միանգամայն այլ հարց է, որ կարոտ է սփյուռքագիտական առանձին հետազոտության:

Այսպիսով՝ Քեսապում կաթոլիկությունը սկզբնավորվել է դեռևս 1850-ական թթ.՝ լատին քարոզիչների կողմից, որոնք, մուտք գործելով Քեսապի շրջան, կատարում էին կրթական և բարեգործական աշխատանքներ: Մակայն, ինչպես նշեցինք, լատին քարոզիչները դրսևորում էին ապագային վերաբերմունք հայկական ծեսի, լեզվի ու ավանդույթների նկատմամբ, ինչն էլ առաջացնում է համընդհանուր ընդվզում քեսապահայերի շրջանում, որոնք պահանջում էին հարգել ազգային արժեքները: Հայ կաթոլիկ համայնքի և լատին հատվածի միջև տարակարծություններն այնքան են սրվում, որ, ի վերջո, լատին համայնքները լուծարվում են և միանում հայ կաթոլիկ համայնքին՝ իրենց վանքերը, դպրոցներն ու կալվածքները թողնելով հայ կաթոլիկ համայնքին, որը գնալով ստանում է ազգային դիմագիծ:

ИЗ ИСТОРИИ АРМЯНСКОЙ КАТОЛИЧЕСКОЙ ОБЩИНЫ КЕСАБА

ЕНГИБАРЯН Г. К.

Резюме

Католическая вера в Кесабе сформировалась еще в 1850-х годах благодаря латинским проповедникам, развернувшим благотворительную деятельность. Игнорирование языка и традиций кесабских армян со стороны этих проповедников привело к восстанию против них. Они требовали уважения к национальным ценностям. Между армянской католической общиной и латинскими проповедниками сложились напряженные отношения, и в конечном итоге латинская община распалась, а принадлежавшие ей монастыри, школы и поместья перешли в распоряжение армянской католической общины, которая обрела национальные черты, что нашло отражение в сохранении армянских культурных ценностей и традиций.